

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України [Текст]: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [Текст]: Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
3. Костюченко М.С. Порядок та підстави припинення оренди водних об'єктів за законодавством України. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – Вип. 4. – Т. I. – 2014. – С. 231–237.
4. Крашенинников Е.А. О прощении долга. // Хозяйство и право. – 2002. – № 10. – С. 75–79.
5. Егорова М.А. Прекращение обязательств: опыт системного исследования правового института. Монография. – Москва, 2013. – 1236 с.
6. Мороз М.В. Особливості повернення орендованого майна. // Проблеми цивільного права та процесу: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті професора О.А. Пушкіна (22.05.2010 року). – Х: ХНУВС, 2010. – С. 65–68.
7. Ілюшников С.М. О прекращении договора простого товарищества. // Бизнес в законе. – 2008. – № 4. – С. 144–148.
8. Сімейний кодекс України [Текст]: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

ЮРКЕВИЧ Ю. М.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 347.42

ПРИПИНЕННЯ ДОГОВОРУ ПРОСТОГО ТОВАРИСТВА

У статті на основі аналізу чинного законодавства України та практики його застосування здійснена загальнотеоретична характеристика підстав припинення договору простого товариства та проаналізовані його правові наслідки. За результатами дослідження висловлена власна позиція щодо вдосконалення чинного законодавства України у цій сфері.

Ключові слова: договір, спільна діяльність, просте товариство, об'єднання вкладів, спільне майно, припинення договору.

В статье на основе анализа действующего законодательства Украины и практики его применения осуществлена общетеоретическая характеристика оснований прекращения договора простого товарищества и проанализированы его правовые последствия. По результатам исследования высказана собственная позиция по совершенствованию действующего законодательства Украины в этой сфере.

Ключевые слова: договор, совместная деятельность, простое товарищество, объединение вкладов, общее имущество, прекращение договора.

On the basis of analysis of current legislation of Ukraine and its application general theoretical description of grounds for termination of partnership contract has been made and its legal consequences have been analyzed. According to survey own opinion in improving current legislation of Ukraine in this sphere has been expressed.

Key words: *contract, joint activities, partnership, union of contributions, joint property, contract cessation.*

Вступ. За договором про спільну діяльність сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить законові. При цьому, спільна діяльність може здійснюватися на основі об'єднання вкладів учасників (просте товариство) або без об'єднання вкладів учасників. Своєю чергою, за договором простого товариства сторони (учасники) беруть зобов'язання об'єднати свої вклади та спільно діяти з метою одержання прибутку або досягнення іншої мети. Водночас, будь-які правовідносини, як правило, визначені та обмежені часом. Поряд із загальними положеннями Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), широке коло підстав припинення договору про спільну діяльність і, зокрема, його різновиду договору простого товариства, наведене у Главі 77 ЦК України, безпосередньо присвяченій правовому регулюванню відносин спільної діяльності.

Питання правового регулювання припинення договору простого товариства досліджувалися у працях багатьох учених, зокрема, О.Є. Блажівської, Ю.А. Дмитрієвої, А.С. Довгерта, О.В. Дзери, І.І. Килимник, В.М. Коссака, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця, Р.О. Стефанчука, О.В. Харитоновна та багатьох інших. Незважаючи на це, враховуючи особливості здійснення спільної діяльності на підставі договору простого товариства, складу її учасників, питання необхідності дослідження підстав припинення цього договору залишаються актуальними.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є здійснення детального теоретичного аналізу підстав припинення договору простого товариства на основі чинного законодавства та практики його застосування, а також висловлення власної позиції щодо вдосконалення правового регулювання окреслених відносин.

Результати дослідження. Як зазначає А.М. Блащук, під припиненням договірних зобов'язань слід розуміти абсолютне змінення правового зв'язку у сторін договору щодо об'єкта договірних прав, відповідних прав та обов'язків внаслідок підстав, визначених договором, законом, рішенням судових органів, а також надзвичайних подій [1, с. 8]. При цьому, припинення спільної діяльності, однак, не звільняє учасників від витрат, які вони несуть до моменту фактичного «закриття» спільної діяльності [2, с. 440]. В юридичній літературі та законодавстві України щодо припинення договірних відносин між сторонами договору використовуються такі терміни: «припинення зобов'язання», «припинення договору» та «розірвання договору». При цьому, щодо окремих видів договорів: в одних випадках вживається термін «розірвання договору», в інших – «припинення договору». Так, у літературі пропонують такі визначення цих понять: 1) припинення договору, як інститут цивільного права, являє собою сукупність цивільно-правових норм, що регулюють цивільно-правові відносини під час закінчення дії договірних зв'язків між сторонами договору в силу (за наявності) об'єктивних чи суб'єктивних підстав; 2) розірвання договору – це таке припинення договору, що відбувається до настання часу закінчення дії договору лише із суб'єктивних підстав, які передбачені законодавством чи договором, на вимогу, в силу волевиявлення однієї сторони, обох сторін чи третіх осіб, які не є сторонами за договором, але які уповноважені спеціальним законодавством на вчинення таких дій [3, с. 23]. В узагальненні Верховного Суду України судової практики розгляду цивільних справ, що виникають із кредитних правовідносин, зокрема, зазначається, що «розірвання договору» і «припинення зобов'язання/договору» не є тотожними поняттями через відмінні підстави їх виникнення та юридичні наслідки, породжені цими правовими явищами; розірвання договору слід розглядати, як один із видів припинення [4].

Згідно з ч. 1 ст. 598 ЦК України [5], зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, установлених договором або законом. Припинення зобов'язання на вимогу однієї зі сторін допускається лише у випадках, встановлених договором або законом. Так, В.П. Грибанов зазначав, що поряд із цивільно-правовою відповідальністю, цивільному праву властиві й інші форми і способи дії на поведінку людей. Наприклад, заходи оператив-

ної дії, державно-примусові заходи превентивного і регулятивного характеру, які не можуть бути ототожені з юридичною відповідальністю, оскільки не відповідають ознакам відповідальності [6, с. 38–39]. Деякі автори, навпаки, підкреслювали єдину правову природу заходів оперативної дії і майнової відповідальності. Наприклад, В.М. Огризків визначав заходи оперативної дії, як «оперативні санкції», вбачає їх відмінність від грошових санкцій єдино в можливості односторонньої (власними діями сторін у зобов'язанні) реалізації [7, с. 7]. В.М. Косак зазначає, що у ст. 651 ЦК України підкреслюється, що у разі односторонньої відмови від договору в повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є, відповідно, розірваним або зміненим. На думку згаданого вченого, аналіз положень, що регулюють підстави розірвання та відмови від договору, свідчить про тотожність зазначених підстав. Таким чином, термін «відмова від договору» застосовується як у випадку порушення умов договору контрагентом, так і за бажанням замовника при відсутності порушення із сторони підрядника. Власне термін «розірвання договору» повинен бути правовою формою застосування оперативної санкції та відшкодування збитків. Відмова від договору повинна застосовуватися, якщо це передбачено законодавством або самим договором [8, с. 410].

Згідно зі ст. 599 ЦК України, зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином. В юридичній літературі підкреслюється також, що боржник повинен виконати зобов'язання в цілому. Виконання зобов'язання частинами не допускається, якщо сторони не передбачили такий порядок виконання в договорі. Виконання частинами допускається також, якщо інше не встановлено законодавством або не виникає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обігу [9].

Варто зауважити, що багато зобов'язань на даний час припиняються за домовленістю сторін. При цьому можна виділяти такі способи здійснення припинення зобов'язань за цією обставиною як шляхом передання відступного, новації чи шляхом прощення боргу. Проте, зважаючи, що у договорах про спільну діяльність обов'язок боржника не кореспондується суб'єктивному праву кредитора, на нашу думку, така підстава не може застосовуватися в договірних зобов'язаннях про спільну діяльність. Виходячи із зазначених обставин, дискусійною є можливість припинення договору простого товариства і шляхом прощення боргу, як і зарахування зустрічних вимог. Щодо новації, то вона визначається як домовленість сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами. Новація припиняє як основні, так і акцесорні зобов'язання між сторонами, якщо інше не передбачене договором та не допускається щодо зобов'язань про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, про сплату аліментів та в інших випадках, встановлених законом.

Поєднання боржника та кредитора в одній особі, як підстава припинення зобов'язання, можливе у випадку, коли боржник за зобов'язанням отримує право вимоги за зобов'язанням. При цьому поєднання в одній особі двох і більше учасників договору простого товариства при наявності хоча б одного іншого учасника не може бути підставою припинення відносин спільної діяльності.

Зобов'язання припиняється також і у випадку неможливості його виконання. Однак дана неможливість повинна бути викликана обставинами, за які жодна зі сторін не відповідає. Щодо цієї підстави доцільно навести такий приклад із судової практики. Так, ПП «Удача Плюс» (далі – ПП) звернулось до господарського суду міста Києва з позовом до СП «Спарта» у формі ТзОВ (далі – СП) про припинення дії договору про спільну діяльність, укладеного між ПП та СП та визнати ПП правонаступником усіх прав та обов'язків за договором про сумісну діяльність від 18.07.2002 року. Рішенням від 14.08.2006 року господарського суду міста Києва позовні вимоги задоволені частково. Припинено дію договору від 18.07.2002 року. В задоволенні позовних вимог про визнання позивача правонаступником усіх прав та обов'язків за договором про сумісну діяльність від 18.07.2002 року відмовлено. Визнано позивача єдиним власником прав та обов'язків щодо здійснення реконструкції будинку № 19/7 по вул. Липській у м. Києві та проведення в цьому будинку будівельно-монтажних робіт. Київський апеляційний господарський суд, скасовуючи рішення суду, виходив із того, що 19.04.2006 року рішення Подільського районного суду м. Києва від 03.06.2005 року набрало законної сили, а з його змісту вбачається, що в подальшому ведення будівельно-монтажних робіт на об'єкті неможливе, суд вважає дату набуття чинності рішенням моментом настання

обставини, коли досягнення мети товариства стало неможливим, а отже, і моментом припинення договору від 18.07.2002 р., укладеного між ПП та СП. Крім цього, суд апеляційної інстанції зазначив, що чинним законодавством не передбачено можливості сторін за договором звертатися до господарського суду з позовом про припинення дії договору простого товариства у судовому порядку. Момент припинення договору простого товариства закон пов'язує з настанням обставин, визначених, зокрема, у пункті 7 частини 1 статті 1141 Цивільного кодексу України, і визнання такого договору припиненим у судовому порядку не вимагається. Залишаючи Рішення від 14.08.2006 року господарського суду міста Києва в частині припинення дії договору від 18.07.02 року та відмови у задоволенні позовних вимог про визнання ПП правонаступником усіх прав та обов'язків за договором про сумісну діяльність від 18.07.2002 року без змін, Вищий господарський суд України у Постанові від 14.07.2007 зазначив, що зазначене виключає можливість досягнення мети за договором (виконання будівельних робіт у житловому будинку за адресою: м. Київ, вул. Липська, 19/7), а договір про сумісну діяльність від 18.07.2002 року підлягає припиненню на підставі статті 205 Господарського кодексу України [10] у зв'язку з неможливістю виконання та пункту 7 частини 1 статті 1141 Цивільного кодексу України, згідно з яким договір простого товариства припиняється у разі, коли досягнення мети товариства стало неможливим [11].

Спеціальні підстави припинення договору простого товариства визначені ст. 1141 ЦК України:

1) визнання учасника недієздатним, безвісно відсутнім, обмеження його цивільної дієздатності, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників;

2) оголошення учасника банкрутом. Така підстава припинення може застосовуватися у разі банкрутства юридичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності або фізичної особи-підприємця відповідно до Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [12]. Домовленістю між учасниками щодо інших учасників договір може бути збережено. Більш точно вирішене це питання у німецькому законодавстві. Так, відповідно до § 728 ЦУ ФРН припинення товариства пов'язується з моментом порушення провадження у справі про неспроможність відносно майна товариства. Якщо процедура призупиняється за клопотанням боржника або після затвердження плану проведення процедури неспроможності, який передбачає продовження діяльності товариства, товариші можуть прийняти рішення про продовження діяльності товариства [13, с. 167];

3) смерть фізичної особи-учасника або ліквідація юридичної особи-учасника договору простого товариства, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників або заміщення учасника, який помер (ліквідованої юридичної особи), його спадкоємцями (правонаступниками). Крім цього, необхідно зазначити, що ліквідація юридичної особи – боржника чи кредитора, також тягне за собою припинення зобов'язань, оскільки ліквідація є таким способом припинення юридичної особи, який не передбачає правонаступництва. Однак і в цьому випадку законодавець робить виняток і зазначає, що у випадках, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, то зобов'язання не припиняються [14];

4) відмови учасника від подальшої участі у договорі простого товариства або розірвання договору на вимогу одного з учасників, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників. До цього варто додати, що, як зазначає Т.В. Боднар, для реалізації односторонньої відмови від договору, як способу захисту цивільних прав, важливими елементами є строк вчинення відмови та її форма. Загалом закон, як правило, не встановлює строків для вчинення односторонньої відмови від договору внаслідок порушення його умов. У зв'язку з цим у літературі пропонують доповнити ст. 214 ЦК України нормою про те, що відмова від правочину має бути вчинена в розумний строк, якщо інший строк не встановлено договором або законом. Проте, якщо виходити з того, що одностороння відмова від договору за своєю сутністю є одностороннім правочином, тобто дією, спрямованою на зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, а головне, що договір є дво- чи багатостороннім правочином, то при визначенні форми односторонньої відмови від договору (усно або в письмовій формі) слід виходити із загальної вимоги, встановленої

ч. 3 ст. 214 ЦК України, згідно з якою відмова від правочину вчиняється у такій самій формі, в якій було вчинено правочин [15, с. 41]. Для прикладу, щодо господарських товариств варто зазначити на позицію Вищого господарського суду України у справі № 5024/547/2011, згідно з якою виключення учасника за його усною заявою законодавством не передбачена [16]. Водночас, із метою уникнення непорозумінь ст. 1142 ЦК України доцільно викласти в новій редакції, передбачивши не тільки форму заяви про відмову від подальшої участі у безстроковому договорі простого товариства, а й момент, із якого учасник вважається таким, що припинив свою участь у простому товаристві. У зв'язку з цим ч. 1 ст. 1142 ЦК України слід викласти у такій редакції: «1. Учасник може зробити письмову заяву про відмову від подальшої участі у безстроковому договорі простого товариства не пізніше, як за три місяці до виходу з договору. Участь учасника у договорі простого товариства вважається припиненою зі спливом тримісячного строку з дати подання письмової заяви про відмову від подальшої участі у безстроковому договорі простого товариства учаснику (одному із учасників), що здійснює ведення спільних справ простого товариства, або вручення такої письмової заяви цій особі органами поштового зв'язку. Умова про обмеження права на відмову від безстрокового договору простого товариства є нікчемною». При цьому, варто зазначити, що згідно з П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції», затвердженим наказом Мінфіну від 26.04.2000 № 91, учасник, який здійснює бухгалтерський облік спільної діяльності набуває статусу оператора спільної діяльності [17];

5) сплив строку договору, якщо він був укладений на визначений строк;

6) виділ частки учасника на вимогу його кредитора, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників;

7) досягнення мети товариства або настання обставин, коли досягнення мети товариства стало неможливим.

Крім цього, згідно з ч. 1 ст. 651 ЦК України, договір може бути розірваним за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. У разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим. У юридичній літературі висловлюється точка зору, згідно з якою ЦК України необхідно доповнити положенням про те, що договір вважається розірваним або зміненим із моменту отримання однією стороною повідомлення іншої сторони про відмову від договору повністю або частково, якщо інший строк розірвання або зміни договору не встановлений у повідомленні, або не передбачений у законі чи договорі [18, с. 381].

ЦК України з припиненням договору простого товариства пов'язує деякі особливості майнової відповідальності учасників. За невиконаними зобов'язаннями перед третіми особами після припинення договору простого товариства учасники несуть солідарну відповідальність [19, с. 847]. Своєю чергою, учасник договору простого товариства, укладеного на визначений строк, або договору, у якому досягнення мети визначено, як скасувальна умова, має право вимагати розірвання договору у відносинах із іншими учасниками через поважну причину з відшкодуванням іншим учасникам реальних збитків, завданих розірванням договору.

У разі припинення договору простого товариства речі, передані у спільне володіння та (або) користування учасників, повертаються учасникам, які їх надали, без винагороди, якщо інше не передбачено домовленістю сторін. При цьому учасник, який вніс у спільну власність річ, визначену індивідуальними ознаками, має право у разі припинення договору простого товариства вимагати в судовому порядку повернення йому цієї речі за умови додержання інтересів інших учасників і кредиторів. Із моменту припинення договору простого товариства його учасники несуть солідарну відповідальність за невиконаними спільними зобов'язаннями щодо третіх осіб.

Висновки. Чинним цивільним законодавством України визначено підстави припинення договору простого товариства, зокрема ст. 1141 ЦК України передбачає спеціальні підстави припинення цього договору. Разом з тим, на нашу думку, з метою вдосконалення цивільно-правового регулювання підстав та порядку припинення договору простого товариства, доцільно прямо закріпити письмову форму заяви про відмову від подальшої участі

у безстроковому договорі простого товариства, а також пов'язати момент, з якого учасник вважається таким, що припинив свою участь у простому товаристві зі спливом трьохмісячного строку з дати подання письмової заяви про відмову від подальшої участі у безстроковому договорі простого товариства учаснику (одному із учасників), що здійснює ведення спільних справ простого товариства, або вручення такої письмової заяви цій особі органами поштового зв'язку.

Список використаних джерел:

1. Блащук А.М. Припинення договірних зобов'язань у цивільному праві України / А.М. Блащук: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 // КНУ ім. Т. Шевченка. – Київ, 2006. – 20 с.
2. Килимник І.І., Харитонов О.В. Щодо правової характеристики припинення договорів про спільну діяльність / І.І. Килимник, О.В. Харитонов // Форум права. – 2012. – С. 438–441.
3. Міхно О.А. Припинення та розірвання цивільно-правового договору: співвідношення понять / О.А. Міхно // Підприємництво, господарство і право. – № 9. – 2003. – С. – 21–25.
4. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають із кредитних правовідносин: Узагальнення Верховного Суду України, підготовлене Д.Д. Луспенником та З.П. Мельником та затверджене суддями Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>.
5. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
6. Грибанов В.П. Ответственность за нарушение гражданских прав и обязанностей / В.П. Грибанов. – М. – 1973.
7. Огрызков В.М. Пределы применения мер оперативного характера при поставках продукции / В.М. Огрызков // Сов. юстиция. 1968. – № 7.
8. Коссака В.М. Проблеми удосконалення поняттєвого апарату Цивільного кодексу України / В.М. Коссака // Актуальні питання реформування правової системи України: Зб. наук. ст. за матеріалами 4 Міжнародної науково-практичної конференції, Луцьк. – 2007. – 1–2 червня: у 2-х томах / уклад. Т.Д. Климчук, І.М. Якушев. – РВВ «Вежа» ВДУ імені Лесі Українки – Т. 1. – 506 с.
9. Господарський кодекс України: Науково-практичний коментар / [Ю.Б. Бек, І.Я. Верес, А.А. Герц та ін.]; за ред. В.М. Коссака – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 672 с.
10. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
11. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 31/358 від 17.04.2007 // Офіційний сайт Верховної Ради України: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/va358600-07/conv>.
12. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України № 2343-ХІІ від 14.05.1992 (у новій редакції) // Голос України від 06.06.1992.
13. Дмитрієва Ю. А. Просте товариство: законодавче регулювання в праві Німеччини та України [Текст] / Ю.А. Дмитрієва: дис. ... канд. наук: 12.00.03 – 2008. – 211 с.
14. Цивільне право України: навч. посіб. / [Ю.В. Білоусов, В.А. Ветрес, С.Д. Гринько та ін.]; за ред. Р.О. Стефанчука. – К.: Правова єдність, 2009. – 536 с.
15. Боднар Т.В. Одностороння відмова від договору, як спосіб захисту цивільних прав та інтересів / Т.В. Боднар // Міжнародна науково-практична конференція «Право та економіка: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку (м. Одеса, 30 травня 2008 р.) / ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса: Астропринт, 2008. – 688 с. – С. 38–42.
16. Постанова Вищого господарського суду України у справі від 05.10.2011 № 5024/547/2011 // Єдиний державний реєстр судових рішень України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
17. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 12 «Фінансові інвестиції»: Наказ Міністерства фінансів України № 91 від 26.04.2000 // Офіційний вісник України від 09.06.2000. – 2000 р., № 21, 90 с., ст. 870, код акта 15920/2000.
18. Уразова Г.О. Відмова від виконання зобов'язання як односторонній правочин / Г.О. Уразова // Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 91-річчю з дня народження В.П. Маслова, Харків, 15 лютого 2013 р. – Х.: Право, 2013. – 400 с. – С. 379–381. – 381 с.
19. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. – Вид. 2-е, змінене і доп. / [Ю.Б. Бек, Й.Г. Богдан, М.М. Дякович та ін.]; за ред. В.М. Коссака. – К.: Істина, 2008. – 992 с.

